
The role of parenthetical sentences in *Nafsatolmasdur*

Sayyed Ahmad Parsa, Professor of Persian Literature, University of
Kurdistan*

Khadijeh Mohamadi, PhD Student, University of Kurdistan

---

1. Introduction

Parenthetical sentences are discussed in both rhetoric and grammar. However, its categorization under redundancy creates negative connotation. This question has not been thus addressed as it should have been. The present research employs a new approach to explore parenthetical sentences and to find their usage and the relation between these sentences and the text in literary-historical work of *Nafsat-ol-Masdour* by Shahab al-Din Mohammad Kharandzi Naswi. This research seeks to answer the following questions:

1. What are the functions of Arabic parenthetical sentences in *Nafsat-ol-Masdour*?
2. What are the reasons for the increasing or decreasing of the frequency of the functions of Arabic parenthetical sentences in *Nafsat-ol-Masdour*?

2. Methodology

The research method is descriptive-analytical and the data were gathered based on documentary method.

3. Discussion

Parenthetical sentences in *Nafsat-ol-Masdour* are the untold sentences which fill the blanks of narration. The narrator uses these sentences to create imagery and intimacy, and to communicate with the reader and also to define his/her personal feelings and to signify the interventionist “I” of the narrator. In some cases, redundancy and

---

* Corresponding author.

E-mail: dr.ahmadparsa@gmail.com.

Date received: 24/04/2019

DOI: 10.22103/jll.2020.13900.2640

Date accepted: 09/11/2019

---

paranetical sentences are more significant to the structure of the book than the main text; because in most cases, what is communicated with the reader through these paranetical sentences is not communicable by the main text.

In this approach, redundancy is not limited to the sentences written within the main text between dashes in the form of prayer sentences. Redundancy, in this new approach, is wide-ranging and it encompasses all the hyper-textual explanations that the narrator makes in the form of interpretations, sentences, different types of sentences, Arabic and Persian poems, verses and Hadiths in the context of the main narrative and among related and unrelated sentences, or at the beginning and ending of sentences.

This particular type of sentences are semantically related to the sentence in which they are located and may even remove ambiguity. These sentences make interruptions along the linear path of narration. They are not only disruptive of eloquency but rather help the audience to read the untold text and to understand it.

4. Conclusion

Results show that besides strengthening the romantic aspects of the text and increasing the communicating power of language, parenthetic sentences in *Nafsat-ol-Masdur* were employed in 24 roles in context. The research method is descriptive- analytical and data were gathered base on documentary method.

Paranetical sentences in *Nafsat-ol-Masdur* are not confined to the proverbial sentences, as they are commonly thought, but to the types of extras and limited transnational explanations interrupted by the narrator, in the form of short episodes in the mainstream narrative. The preceding sections are explained to the reader. These high frequency examples are used in over 200 parts of this work and contain about 300 Arabic and Persian sentences. These types of sentences come in various forms such as interpretation, sentence, and types of sentences, poetry, Persian and Arabic phrases and verse, at the beginning and at the end of the word and in the sentence. These high frequency sentences in *Nafsat-ol-Masdur* serve to advance 24 important functions in addition to establishing more communication channels with the audience.

The most important usages of these sentences in *Nafsat-ol-Masdur* include overstatement and exaggeration, description and warning, derision, speaking, teaching the audience, exonerating oneself or others, assigning, resentment or arousal of audience's sentiments, summarizing and concluding, rejecting or proving one's own or others' opinion, surprising, equating, simulating and imitating, expressing reason, having the attention of the audience, threatening, cursing, praying, praising, commemorating, blasphemy, and affirmation.

The narrator in *Nafsat-ol-Masdur* has used these sentences extensively in parts of the narrative that seek to communicate with the audience, to express personal feelings, and portray scenes and moods for the audience, and also to present historical events. Referencing has reduced the use of these types of sentences. The information that the narrator gives to the audience in the form of these sentences is more important than the original text, that is why these sentences, although apparently removable, disrupt the context.

Keywords: Normativity, Autobiography, *Nafsat-ol-Masdur*, Parenthetical sentences.

References [in Persian]:

- Abdollahi, Manizheh; Amal Saleh, Ehya. (2012). "Barresie Sakhtare Estedlal dar Se Matn-e Doreye Qajar." *Boostan Adab, Shiraz University*, 12. 151-174.
- Abolghasemi, Mohsen. (1996). *Dastoor-e Tarikhi Zaban-e Farsi*. Tehran: SAMT, 1st Ed.
- Allavi Moqaddam, Mohammad; Ashrafzadeh, Reza. (2000). *Ma'ani va Bayan*. Tehran: Organization of Study and Compilation of Humanities for Universities.
- Anvari, Hassan; Ahmadi Givi, Hassan. (1991). *Dastoor Zaban-e Farsi*. Tehran: Fatemi, 6th Ed.
- Bezadi Andohjerdi, Hossein. (1996). *Badie: Fonoon va Arayeshhaye Adabi*. Azad University.
- Daneshgar, Mohammad. (2004). "Hashv dar Neveshtehaye Emrouz." *Pazhooheshhaye Adabi*, 3. 11-83.
- Esfandyari, Mohammad. "Hashv-e Qabih. (1995). " *Adine Pazhoohesh*, 6. 5-31.

- Fesharaki, Mohammad. (2000). *Naqd-e Badie*. Tehran: Organozation of Study and Compilation of Humanities for Universities.
- Gerd, Rasool. (2002). "'hashv dar Adab-e Farsi." *Roshd va Amoozesh-e Zaban va Adab-e Farsi*, 4. 34-37.
- Homaee, Jallaledin. (1988). *Fonoon-e Bahhaghat va Sana'at-e Adabi*. Tehan: Nashr-e Homa.
- Kazazi, Mirjallaledin. (2004). *Zibashenasi-e Sokhan-e Farsi: Ma'ani*. Tehran: Nashr-e Markaz.
- Mazandarani, Mohammad Had ibn Mohammad Saleh. (1996). *Anvar-ol-Ballahgha*. Mohammad Ali Ghollami Nezhad, Tehran: Qebllah.
- Momtahn, Mahdi. (2008). "Jomle Motarezeh va Taseer-e Ballaghi-e aan dar Quran." *Quran va Hadith Bulletin*. 72-59.
- Oskouee, Narges. (2015). "Taseer-e Farhang-e Aamme bar She'er-e Rasmi." *Pazhooheshhaye Zaban a Adabiat-e Farsi*, 39. 1-22.
- Radoopani, Mohammad Ibn Omar. (1960). *Tarjoman al Ballagha*. Translation, Introduction and Annotation: Ali Qavim, Tehran: Fardin Pub.
- Rajae, Mohammad Khalil. (1980). *Ma'alem al-Balaghe*. Shiraz University.
- Razi, Shams al Din Mohammad Ibn Qeys. (1981). *Al-Ma'jam fi Ma'ayer Ash'ar-el A'jam*. Mohammad Qazvini and Modares Razavi. Zavar.
- Saffa, Zabihollah. (1987). *Aeen-e Sokhan: Mokhtasari dar Ma'ani va Bayan-e Farsi*. Tehran: Qoqnous.
- Shamisa, Cyrus. (2004). *Negahi Taze be Badie*. Tehran: Ferdous.
- Shariat, Mohammad Javad. (1988). *Dastoor Zaban-e Farsi*. Tehran: Asateer, 3rd Ed.
- Shirazi, Ahmad Amin. (1987). *Aeen-e Bellaghat*. Mo'allef.
- Soltani Gard Faramarzi, Ali. (1989). *Az Kalameh ta Kalam*. Mo'allef, 4th Ed., 1368.
- Taj al-Hallawi, Ali Ibn Mohammad. (1962). *Daqayeq-al-She'r*. Annotated: Seyyed Mohammad Kazem Imam. Tehran University Press.
- Tajlil, Jalil. (2006). *Ma'ani va Bayan*. University Publication Center.
- Taqavi, Seyyed Nasrollah. (1984). *Hanjar-e Goftar: Dar Fann-e Ma'ani va Bayan va Badie Farsi*, Isfahan Center of Culture.

-
- Vaez Kashefi Sabzevari, Kamal al-Din Hossein. (1990). *Badaye ol Afkar fi Sanaye ol Ash'ar*. Jalleledin Kazazi, Tehran: Nashr-e Markaz.
- Yazdgerdi, Amirhossein. (editor). (2002). *Naf'atol Masdour*. Shahab al-Din Mohammad Zeidari Kharandzi Naswi, Tehran: Tous.
- Zarkeshi, Mohammad Ibn Abdallah. (1988). *Al-Borhan fi Oloom el-Quran*. Beirut: Dar ol-Kotob el-E'lmoyyah.
- Zeydari Nasvi, Mohammad. (2002). *Naf'atol Masdour*. Corrected: Amir Hassan Yazdgerdi, Tehtan: Tous.

References [in Arabic]:

- Ibn Hesham, Al-ansari. (1987). *Moghti al-beeb*. Maktabat al-fam.
- Amin, Mostafa; Aljarem, Ali. *Al-ballaghat ol-wadheha*. (2002).
Translated: Mohammad Ali Khaledian, Tehran: Ehsan.
- Al-hashmi, Ahmad. (2009). *Jawaher al-Ballagha*. Qom: Ismaellian.

نشریه نثر پژوهی ادب فارسی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
دانشگاه شهید باهنر کرمان
سال ۲۲، دوره جدید، شماره ۴۶، پاییز و زمستان ۱۳۹۸

کارکرد جملات معترضه عربی در نفثه المصدور (علمی - پژوهشی) *

دکتر سید احمد پارسا^۱، خدیجه محمدی^۲

چکیده

مبحث جملات معترضه از مباحثی است که در دو حوزه بلاغت و دستور زبان مطرح می‌شود، ولی قرار گرفتن آن تحت عنوان حشو، بار معنایی منفی به آن داده و موجب شده - تاکنون به گونه‌ای بایسته - مورد توجه واقع نشود. پژوهش حاضر با رویکردی نوین به این مبحث در اثر ادبی - تاریخی نفثه المصدور اثر شهاب‌الدین محمد خرندزی نسوی پرداخته و کوشیده ضمن کشف کارکردهای آن‌ها، ارتباط این جملات را با متن روشن کند.

روش پژوهش، توصیفی - تحلیلی است و داده‌ها با استفاده از تکنیک تحلیل محتوا بررسی شده‌اند. نتیجه نشان می‌دهد که جملات معترضه به طور کلی و جملات معترضه عربی به طور اخص در نفثه المصدور، علاوه بر تقویت جنبه‌های عاطفی متن و افزایش قدرت رسانگی زبان، در بیست و چهار کارکرد در متن به کار گرفته شده‌اند. قابلیت تعمیم‌پذیری این کارکردها به دیگر متون ادبی و لزوم تغییر و اصلاح نگرش در باره این گونه جملات از دیگر نتایج این پژوهش است.

واژه‌های کلیدی: روایت، زندگی‌نامه خودنوشت، نفثه المصدور، راوی، جمله معترضه.

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۹۸/۰۸/۱۸

تاریخ ارسال مقاله: ۱۳۹۸/۰۲/۰۴

۱- استاد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه کردستان. (نویسنده مسئول)

Email: dr.ahmadparsa@gmail.com.

۲- دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه کردستان.

DOI: 10.22103/jll.2020.13900.2640

۱- مقدمه

مبحث بررسی جمله از مباحث مشترک بین دستور زبان، علم معانی و زبان‌شناسی است؛ با این تفاوت که دستور زبان تنها به معانی اولیه جملات توجه می‌کند و آن را در چهار معنی خبری، پرسشی، امری و عاطفی تقسیم می‌کند. شناخت معانی ثانوی جملات، موضوع علم معانی و شاخه‌ای از زبان‌شناسی به نام Pragmatics است که در فارسی به منظور شناسی و کاربردشناسی ترجمه شده است. جمله معترضه در همه این دانش‌ها مورد بی‌مهری قرار گرفته و توجه کافی بدان نشده است. پژوهش حاضر در راستای رفع این کاستی، به بررسی کارکردهای جملات معترضه عربی در این کتاب تاریخی ادبی می‌پردازد و می‌کوشد در حد توان به تبیین این کارکردها بپردازد.

۱-۱- بیان مسئله

مبحث جملات معترضه از جمله مباحثی است که علی‌رغم اهمیت آن، تا کنون به صورت بایسته، مورد توجه واقع نشده است. قرار گرفتن این جمله تحت عنوان حشو، بار معنایی منفی به آن داده و موجب شده از اهمیت آن کاسته شود. این دیدگاه موجب شده تا اغلب پژوهشگران از نقش معنایی و ارتباط آن با بافت کلام غافل شوند و در تعریف آن، تنها به جمله‌ای که بتوان از میان گفتار گوینده آن را حذف کرد، بدون آنکه لطمه‌ای به معنای آن وارد آید، بسنده کرده‌اند (ر.ک شریعت، ۱۳۶۷: ۳۸۸)؛ یا «جمله‌ای که ارتباطی با جمله‌های پیش و پس خود ندارد» (ابوالقاسمی، ۱۳۷۵: ۴۱۴). سلطانی گردفرامری جمله معترضه را جمله‌ای می‌داند که برای توضیح اضافی بیشتر در سخن آورده می‌شود (ر.ک سلطانی گردفرامری، ۱۳۶۸: ۲۲)، اما به نوع این توضیح اضافی اشاره‌ای نکرده است. برخی از دستورنویسان کارکرد آن را دعا، نفرین یا توضیح نکته‌ای دانسته‌اند (ر.ک انوری و احمدی گیوی، ۱۳۷۰: ۲۲۳).

این مسئله تنها به دستورنویسان ختم نمی‌شود و به حوزه بلاغت هم سرایت کرده است؛ به گونه‌ای که بسیاری از پژوهشگران علوم بلاغی نیز از کارکردهای جملات معترضه غافل مانده‌اند. رادویانی این مبحث را در قسمت مربوط به اعتراض مطرح کرده و در این باره چنین گفته است: «گاه بود که گوینده‌ای سخن آغاز کند و پیش از آن که معنای آن تمام شود، سخن دیگر معترض شود بدان در میان حال» (رادویانی، ۱۳۳۹: ۵۷). برخی از

پژوهشگران دیگر هم به همین مسئله اشاره کرده، آن را به عنوان اعتراض ذکر کرده‌اند (ر.ک رازی، ۱۳۶۰: ۳۷۸؛ واعظ کاشفی سبزواری، ۱۳۶۹: ۱۱۶). اندیشمندان ادب عرب نیز از آن به اعتراض نام برده و آن را یکی از انواع اطناب به حساب آورده‌اند (ر.ک ابن هشام، ۱۳۶۶: ۵۳۶؛ زرکشی، ۱۹۸۸: ۶۲/۳؛ تاج‌الحلاوی، ۱۳۴۱: ۵۹-۶۱؛ امین‌الجارم، ۱۳۸۱: ۲۰۷-۲۰۹؛ الهاشمی، ۱۳۸۸: ۲۳۴-۲۴۱).

پژوهشگران متأخر با افزودن صفتِ ملیح به حشو و جدا کردن آن از حشو قبیح و متوسط، اندکی از بار معنایی منفی آن کاسته‌اند اما باز هم کارکردهای آن از دیدگاه آنان مغفول مانده‌است (ر.ک فشارکی، ۱۳۷۹: ۱۴۵-۱۴۷؛ بهزادی اندوهجردی، ۱۳۷۵: ۶۹-۷۰؛ همایی، ۱۳۶۷: ۳۳۴؛ شمیسا، ۱۳۸۳: ۹۴-۹۸). گروهی نیز به تقلید از پژوهشگران علوم بلاغی عرب، آن را نوعی اطناب دانسته‌اند و کارکرد دیگری برای آن متصور نشده‌اند (ر.ک تقوی، ۱۳۶۳: ۱۳۸؛ صفا، ۱۳۶۶: ۴۴-۴۶؛ تجلیل، ۱۳۸۵: ۳۵-۳۷؛ کزازی، ۱۳۸۳: ۲۷۴-۲۷۷؛ علوی مقدم و اشرف زاده، ۱۳۷۹: ۲۲۰-۲۲۳؛ رجایی، ۱۳۵۹: ۲۱۸-۲۲۲؛ شیرازی، ۱۳۶۶: ۲۲۵-۲۲۹؛ مازندرانی، ۱۳۷۵: ۲۳۹-۲۴۱).

با نگاهی اجمالی به آثار نویسندگان توانمندی چون ابوالمعالی نصرالله منشی، سعدی شیرازی، شهاب‌الدین محمد خرندزی زیدری نسوی و امثال آنان متوجه می‌شویم این گونه جملات با کارکردها و اغراض گوناگونی به کار رفته‌اند. اغراضی که تاکنون از دید دستورنویسان و پژوهشگران علوم بلاغی دور مانده‌است. پژوهش حاضر بر آن است به بررسی جملات معترضه عربی در نفثة المصدور اثر شهاب‌الدین محمد زیدری خرندزی نسوی پردازد و روابط آن‌ها را با متن اصلی کشف کند. دلیل آن، بسامد جملات معترضه عربی در نفثة المصدور است که در برگیرنده آیات، احادیث، ایات و امثال و حکم عربی است که با فنی بودن نثر آن در پیوند است. درک بهتر کارکردهای جملات معترضه به طور کلی و جملات معترضه عربی به طور اخص در نفثة المصدور، درک بهتر ارتباط آن‌ها با متن اصلی و به تبع آن‌ها دریافت بهتر مفاهیم این اثر ادبی-تاریخی، از اهداف پژوهش حاضر محسوب می‌شود. این پژوهش در همین راستا می‌کوشد به پرسش‌های زیر پاسخ دهد:

- ۱- جملات معترضه عربی در *نفته‌المصدر* در چه کارکردهایی به کار گرفته شده‌اند؟
- ۲- دلیل افزایش یا کاهش بسامد برخی از کارکردهای جملات معترضه عربی در *نفته‌المصدر* کدام است؟

۱-۲- پیشینه پژوهش

جمله معترضه - همان‌گونه که پیشتر اشاره شد- از جمله مباحثی است که تا کنون به صورت بایسته مورد توجه قرار نگرفته است. قرار دادن این اصطلاح تحت عنوان حشو، بار معنایی منفی به آن داده و از اهمیت آن کاسته است. این مسئله تنها منحصر به اشارات دستورنویسان و مؤلفان کتب معانی نیست و پژوهش‌های انگشت‌شمار جدید را هم دربرمی‌گیرد؛ مقالات «حشو قبیح» اثر محمد اسفندیاری (۱۳۷۴)، «حشو در ادب فارسی» اثر رسول کرد (۱۳۸۱) و «حشو در نوشته‌های امروز» اثر محمد دانشگر (۱۳۸۳)، از مصادیق این‌گونه پژوهش‌ها محسوب می‌شوند. مهدی ممتحن در مقاله «جمله معترضه و تأثیر بلاغی آن در قرآن» (۱۳۸۷) با متمایز دانستن حشو و جمله معترضه از یکدیگر، به نقش و کاربرد آن در قرآن پرداخته است.

۱-۳- ضرورت و اهمیت تحقیق

درک بهتر گفتمان مؤلف در متن به‌ویژه در گزاره‌های تاریخی، آگاهی از دیدگاه‌ها و نظریات او، تغییر نگرش پژوهشگران علوم بلاغی و دستورنویسان در بازشناسی جملات معترضه، شناخت بهتر پیوند این‌گونه جملات با متن و درک بهتر متن به تبع آن از ضروریات این پژوهش است.

۲- بحث

حاشیه یا اعتراض در *نفته‌المصدر* به معنای حرف‌های ناگفته‌ای است که حفره‌های خالی روایت را پرمی‌کند، حرف‌هایی که راوی از طریق آن‌ها اقدام به نوعی تصویرسازی، صمیمی شدن با مخاطب و تعامل با او و همچنین بیان احساسات شخصی و برجسته کردن من‌مداخله‌گر خود می‌پردازد. گاه اهمیت حشو و جمله معترضه آن‌چنان است که بیشتر از خود متن اصلی در ساختار کتاب نقش دارد؛ زیرا در اغلب موارد، پیامی که از طریق این

حاشیه‌ها به مخاطب انتقال داده می‌شود، هیچ‌گاه از طریق متن اصلی قابل انتقال و بازگویی نیست.

با این رویکرد، حشو تنها محدود به جملاتی نمی‌شود که در داخل متن در بین خطوط تیره قرار گرفته و در قالب جمله دعایی می‌آید. حشو در این تعریف جدید، دامنه گسترده‌ای می‌یابد و شامل کلیه توضیحات فرامتنی‌ای می‌شود که راوی آنها را در قالب تعابیر، جمله‌واره‌ها، انواع مختلف جملات، اشعار فارسی و عربی، آیات و احادیث و ... در لابلای روایت اصلی و در بین جملات مرتبط و غیر مرتبط، یا در آغاز و پایان آنها گنجانده است.

این نوع خاص از جملات، به لحاظ معنایی به جمله‌ای که در آن قرار می‌گیرند، مربوط‌اند و حتی ممکن است در جهت رفع شبهه و ابهام از آن ذکر شوند. این جملات با وقفه‌هایی که در مسیر خطی روایت ایجاد می‌کنند نه تنها محل فصاحت نمی‌شوند بلکه به عنوان بخش‌های کمکی، به مخاطب در فهم ناگفته‌های متن و درک بیشتر آن یاری می‌رسانند.

۲-۱- جایگاه به کارگیری جمله معترضه در نفثة المصدور

در نفثة المصدور، بخش‌های اصلی کتاب دربردارنده‌ی بخش‌های تاریخی آن است. این بخش‌ها که شامل شرح حوادث و وقایع رخ داده برای راوی و همراهان او و توصیف اوضاع بد اجتماعی آن دوره است، جنبه ارجاعی دارد. در لابلای این بخش‌ها، راوی در اغلب موارد با آوردن حاشیه‌ها و جملات معترضه، ضمن بیان احساسات و نظرات شخصی خود، اطلاعات دیگری را نیز گنجانده است. موارد به کارگیری این نوع جملات در نفثة المصدور در چهار جایگاه اصلی است:

۲-۱-۱- میان کلام: در این مورد که بالاترین بسامد را دربردارد، جمله معترضه در قالب حاشیه‌ای است که راوی در دل یک کلام و یا جمله ذکر می‌کند و در واقع، حکم بخشی توضیحی یا تفسیری را در میان آن دارد:

«شجرة شمشير که بهشت در سایه اوست، که الجنة تحت الظلال السیوف، چون درخت

دوزخیان سربرآورده...» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۱).

«... و بالجمله از مدت مفارقت تا امروز، چهار سال و چیز است که دیده بر راه مانده است، و از صادر و وارد - وَأَيْنَ مِنَ الْمَشْتَاقِ عِنْقَاءُ مَغْرَبِ؟ چه، با چندین مسافت و چندین آفت جز باد کدامین پای و سفر کند؟! و کدامین دلاور خطر نماید؟! - ترسان ترسان و پرسیان پرسیان احوال او بودم....» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۱۰-۱۱).

«... و آن قربت ریزه که یافتیم - یا لیت نیافتیم، و لو عَقِلَ الْفِرَاشُ أَمَا عَشَا مَا عَاشَ إِلَى ضَوْءِ نَارٍ، وَلَا تَهَافَّتْ فِي مَصْرَعِ بَوَارٍ - بخیال فاسد تصور کرده ...» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۱۳).

«... و جمعی خران خام کار در کاررفته، که عداوتی که چندین خزان و بهار بر او گذشته بود، و به فراوان لیل و نهار متأكد شده، به حدیث زنگ و رنگ و فسانه بی مغز و سنگ، بی هیچ اندیشه و درنگ، و لَنْ يُصْلِحَ الْعَطَارُ مَا أَفْسَدَ الدَّهْرُ، به وداد اصلی و اتحاد کلی مبدل گردانند» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ص ۲۸ و صص ۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۳۵، ۳۷، ۳۸، ۴۰، ۴۲، ۴۳، ۴۷، ۵۱، ۵۲، ۵۳، ۵۴، ۵۵، ۵۸، ۵۹، ۶۱، ۶۳، ۶۵، ۶۶، ۶۷، ۶۸، ۶۹-۷۰، ۷۰، ۷۱، ۷۲-۷۳، ۷۵، ۷۷، ۷۸، ۸۰، ۸۱، ۸۲، ۸۴، ۸۵، ۸۶، ۸۷، ۸۸، ۹۰-۹۱، ۹۲، ۹۳، ۹۴، ۹۵، ۹۶، ۹۷، ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۰۲-۱۰۳، ۱۰۴، ۱۰۵-۱۰۶، ۱۰۸-۱۰۹، ۱۱۰، ۱۲۳، ۱۲۴ و ...).

۲-۱-۲ - **پایان کلام:** در این شکل از اعتراض در نقشه المصدر، جملات معترضه در پایان جملاتی می آیند که به ظاهر تمام شده اند و شنونده منتظر ادامه ای برای آنها نیست. در این قست ها راوی، با آوردن جمله معترضه، اغلب یک نتیجه گیری از کلام ارائه می دهد: «...مذاق تجربه طعم وفاق و نفاق از هم بازشناخت، عند الشدائد تُعرفُ الإخوان» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۵).

«... و از شیوه تحفظ که ستوران در ابقای نوع آن رعایت واجب شمرند، چندین هزار عاقل را غافل گردانید « وَ إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءَ أَفْلا مَرَدَ لَهُ وَ مَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَالٍ» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۱۷).

« تا آخر کار مطاوعت، مِنْ قُرْطِ الْأُذُنِ، لازم گشت، و اگرچه خلاف عادت بود، و مدافعت سود نداشت، و لله الحمد که موجب سعادت بود « عَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئاً وَ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۳۱).

«آفتاب، مع الزمان، در عقده ذنب نخواهد ماند، و جهان، ابد الدهر، در پرده شب نخواهد بود،

عسی جَدُّ تُعْتَرُّهُ اللَّيَالِي   يَقَالُ لَهُ: «اعا» و لَمَنْ يُقَالُ؟!

(زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۷۳)

«با خود گفتم: شب این حادثه یلدا دیجور است، و لجه این واقعه را کرانه بس دور، این مردار را به سگان باز گذار، «ذره‌م یا کلووا و یتمنوا و یلههم الأمل فسوف یعلمون» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ص ۹۶ و صص ۱، ۸، ۱۱، ۲۵، ۳۴، ۳۵، ۳۶، ۳۹، ۴۱، ۴۲، ۴۳، ۴۵-۴۷، ۴۹، ۵۰، ۶۸، ۷۱، ۷۲، ۷۴، ۷۸، ۸۰، ۹۱، ۹۵، ۹۶، ۹۷، ۱۰۰، ۱۰۹، ۱۲۳-۱۲۴ و...)»

۱-۳- **بین دو کلام:** در این شکل از به کارگیری حشو، جملات معترضه در بین دو جمله مستقل قرار می‌گیرند. این جملات اگر چه متمایز از هم هستند، اما بین آن‌ها نوعی ارتباط معنایی، زمانی، ترتیبی و ... برقرار است. جمله معترضه در این موارد همچون حلقه اتصال عمل می‌کند که به این دو جمله متصل است:

«.. و ألوف محنت، صفوف قلب را، که بدو تمشیت کار توان کرد، بر این جمله - حاشا المولی - بر هم نشکسته،

إِذَا أَنْتَ أُعْطِيتَ السَّعَادَةَ لَمْ تَبَلْ   وَإِنْ نَظَرْتَ شَرًّا إِلَيْكَ الْقَبَائِلُ

اوقات روز در ساعات شب می‌پرداختم...» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۱۱-۱۲).

«... می‌راندم و صحرا از نیران تاتار در شب تاریک چون عکس دریا می‌دید، و از چهار سوی گفت و گوی و های و هوی ایشان می‌شنید، تا به مقصد رسید.

رَحِمَ اللَّهُ الْأَبْيُورِدِي حَيْثُ يُقُولُ:

فَخُضَّ غِمَارَ الرَّدْيِ، تَسْلَمَ، وَثَبَ عَجَلًا لِفُرْضَةِ عَرَصَتِ، فَالْحَزْمُ فِي الْعَجَلِ

مَالِلِجَانِ-أَلَا إِنَّ اللَّهَ جَانِبُهُ-   فَلَنْ الشَّجَاعَةَ مِرْقَاةً إِلَى الْأَجَلِ

از گنجه بیرون آمدم ....» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۲۴-۲۵).

«امروز اسوه أمثالها، بدان شهر و حوالی آن، نه مجتاز را سایه ایست که یک لحظه در او آرام گیرد، و نه مقیم را همسایه‌ای، که به او سرگذشت حوادث گوید:

مَدَارِسُ آيَاتٍ خَلَّتْ مِنْ تَلَاوَةٍ   وَ مَنْزَلٌ عَزِ مُقْفَرُ الْعَرَصَاتِ

حدائق و بساتین جنت صفت: «خاویزه علی عروشها»؛ عِراض اماکن فردوس آسا...» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۲۶).

«جان به جان آمده را که اعباء محنت گران بار کرده است، کدام رفیق سبکبار خواهد کرد؟! قصه‌ی غصه‌آمیز که می‌نویسی، گوشه‌ی جگر کدام شفیق خواهد پیچید؟!»

بِمَنْ يَثِقُ الْإِنْسَانُ فِيمَا يُنَوِّبُهُ؟! وَمِنْ أَمِنَ لِلْخَيْرِ الْكَرِيمِ صَحَابٌ؟!
وَقَدْ صَارَ هَذَا النَّاسُ - إِلَّا أَقْلَهُمْ - ذُنَابًا عَلَى أَجْسَادِهِمْ ثِيَابٌ

اما چکنم، که ایام مصابرت در درازگویی از روز محشر زاده و...» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ص ۵-۶ و صص ۲۱، ۲۴-۲۵، ۲۸-۲۹، ۳۷، ۳۹، ۶۲، ۶۷، ۷۲، ۷۴، ۷۷، ۸۱، ۸۴، ۸۹، ۹۱، ۹۷، ۱۰۰، ۱۰۵، ۱۰۸ و...).

۲-۱-۴- **ابتدای کلام:** گاه این جملات و حاشیه‌ها، در ابتدای جمله می‌آیند. در این موارد، راوی با آوردن جمله معترضه در ابتدای سخن، گاه نوعی پیش‌درآمد و مقدمه را برای ادامه جمله فراهم می‌کند و گاه در حکم جمع بندی مطلب قبلی است. نمونه‌های این شکل به کارگیری اعتراض به نسبت موارد دیگر آن بسیار کم‌تر است:

«مع القصة بطولها، خواسته‌ام که از شکایت بخت افتان و خیزان، که هرگز کام مراد شیرین نکرد، تا هزار شربت ناخوش مذاق در پی نداد...» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۴).

«إِسْمَعُ حَدِيثِي، فَإِنَّهُ عَجَبٌ يَضْحَكُ مِنْ شَرْحِهِ وَيُتَّحِبُّ

چون از الموت، چنانکه همانا استماع فرموده‌است، با قزوين اتفاق معاودت افتاد و...» (همان: ص ۹).

«مع هذا كُله، در هر دری از شحنگان قری و استواران ضیاع که بر او گذر افتاد، از خویشتن امیر باری و از ما جرمکاری ساخت.» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ص ۶۹ و صص ۱۰، ۱۵، ۲۳، ۲۴-۲۵، ۳۸ و...).

۲-۲- کارکردهای جملات معترضه در نشئه‌المصدر

راوی از طریق به کارگیری حاشیه‌های فراوانی که در طی روایت به کار گرفته است، ضمن ارتباط بیشتر با خواننده و افزودن بر بار عاطفی کلام، حضور من راوی و نظرات و جبهه‌گیری‌های شخصی خود را در لابلای روایت برجسته‌تر کرده و علاوه بر آن، اهداف

متعدد دیگری را نیز دنبال می‌کند. در این اثر، جملات معترضه یا به عبارت بهتر، حاشیه‌های متن، تنها به منظور زیباسازی کلام و ادبی کردن آن بکار نرفته؛ بلکه جزئی از ضروریات متن است؛ زیرا در صورت حذف، بسیاری از معانی و مفاهیم ضمنی در آن خدشه‌دار می‌شود. در ادامه، مهم‌ترین کارکردهای جملات معترضه در نفثه المصدور به همراه برخی مصادیق برجسته آن‌ها ارائه می‌گردد:

۱- **استعطاف یا برانگیختن عاطفه و احساس مخاطب:** حاشیه‌ها و جملات معترضه‌ای که در متن نفثه المصدور وجود دارند گاه نه در جهت انتقال اطلاعات به مخاطب؛ بلکه تنها در جهت برانگیختن احساسات او نسبت به خود و وضعیت موجود است:

« دهر غدار مانند چشم خوبان، ناتوان، در دل سر مویی نه، که تیر جزمی از آسیب زمانه بدو نرسیده است، و در تن سر انگشتی نه، که چرخ از گشاد محنت نخورده،

فَصَبْرٌ إِذَا أَصَابَتْهُ سَهَامٌ   تَكَسَّرَتِ الْإِصْصَالُ عَلَى الْإِصْصَالِ

(زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۷)

در این قسمت نویسنده به تک‌گویی درونی پرداخته و از آسیب‌های روحی خود برای خوانندگان سخن می‌گوید. آوردن شعر متنبی با غلو به کاررفته در آن، درک خواننده را از مصائب او عمیق‌تر کرده و موجب دریافت بهتر متن اصلی می‌شود.

«... تا بدانند که آسیای دوران، جان سنگین را چند به جان گردانیده است، و نکبای نکبت

تن مسکین را چند بار کشته، و هنوز زنده است

إِسْمَعُ حَدِيثِي، فَإِنَّهُ عَجَبٌ   يُضْحِكُكَ مِنْ شَرْحِهِ وَ يُتَّحِبُّ

(زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۹)

مصادیق دیگر (۱۰، ۱۱، ۲۶، ۳۲، ۳۵، ۸۸، ۹۰-۹۱، ۱۰۴، ۱۰۸، ۱۱ و ...).

این قسمت آخرین مونولوگ نویسنده در این بخش محسوب می‌شود؛ چون بعد از آن، مونولوگ تبدیل به بازگویی رویدادهای تاریخی می‌شود؛ لذا نسوی این بیت را باز به شیوه تک‌گویی درونی، در پاسخ به خود و تأیید من سخنگو (راوی) مبنی بر راضی کردن او به نوشتن، آورده است تا مخاطب درونی را به مخاطب بیرونی (خواننده) تبدیل کند.

۲- **تأکید و برجسته‌سازی:** گاه راوی از طریق آوردن جملات معترضه پس از جمله اصلی، مسئله را مورد تأکید قرار داده و آن را مهم‌تر جلوه می‌دهد:

«... جا به جان آمده را که اعباء محنت، گران‌بار کرده‌است، کدام رفیق سبکبار خواهد کرد؟! قصه‌ی غصه‌آمیز که می‌نویسی، گوشه‌ی جگر کدام شفیق خواهد پیچید؟!»

بِمَنْ يَشُقُّ الْإِنْسَانَ فِيمَا يَنْوِبُهُ؟! وَمَنْ أَمِنَ لِلْحَرِّ الْكَرِيمِ صَحَابٌ؟!
وقد صارَ هذا الناسَ - إلا أقلهم - ذئاباً على أجسادهن ثياب»

(زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۵-۶)

«... و احوال او به نسبت اقتضای وقت، نه به مقتضای امنیت، بر وفق ارادت. جای گله نیست، چون تو هستی، همه هست.

كذب ابنُ فاعلهِ يقولُ بجهله: «مات الكرام» و انتَ حى تُرزقُ

(زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۸)

مصادیق دیگر (ص ۹، ۱۱، ۱۳-۱۴، ۱۶، ۲۱، ۲۶، ۲۸، ۲۸-۲۹، ۳۶، ۳۹، ۵۸، ۸۲، ۸۴، ۸۶، ۹۶، ۱۱۲، ۱۱۵، ۱۲۲ و ..).

نویسنده در استناد اول این قسمت، در آخرین جمله فارسی مونولوگ خود و در بیت اول شعر عربی، استفهامی انکاری مطرح می‌کند و بیت دوم را همچون پاسخی برای سؤالی مقدر از چرایی این عدم اعتماد می‌آورد، مبنی بر این که مردمان جز اندکی، گرگانی در لباس انسانند. این پاسخ خواننده را از حالت حیرت ناشی از سؤال در آورده و ارتباط او را دوباره با متن برقرار می‌سازد.

در استناد دوم زیدری با اذعان به درک شرایط و موقعیت زمانی ممدوح، او را با تمجیدی غلوگونه در بخشش می‌ستاید. به نظر می‌رسد اگر مؤلف این بزرگ‌نمایی را در حق ممدوح به کار نبرده بود، جملات بالا نمی‌توانستند حق مطلب را به گونه‌ی بایسته در باره‌ی ستوده بازگو کنند.

۳- **اغراق و بزرگ‌نمایی:** راوی در برخی از قسمت‌های روایت در جهت بزرگ‌نمایی و ذکر عمق فاجعه و بزرگی آن یا دلیل آوری، جملات معترضه را در لابلای قسمت‌هایی که مستلزم تأکید و اغراق است، ذکر کرده‌است:

«... و از سرگذشت‌های خویش که کوه پای مقاسات آن ندارد، و دود آن چهره خورشید را تاریک کند، تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَ تَنْشَقُّ الْأَرْضُ وَ تَخْرُ الْجِبَالُ هَدًا» سروایی قلیل که تفصیل آن بتطویل انجامد و استیعاب آن اعمار طوال را مستغرق کند، در قلم آرم...» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۴-۵).

مصادیق دیگر (ص ۴، ۷، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۳، ۱۶، ۱۷، ۲۱، ۲۲، ۲۶، ۳۲، ۳۴، ۳۵، ۴۳، ۴۶، ۴۵، ۷۴، ۸۱، ۸۲، ۹۵، ۹۶، ۱۰۱، ۱۰۴، ۱۰۵-۱۰۶، ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۱۲ و...).

آیه قرآنی به کار رفته در این متن، در اصل، در باره شرک نازل شده است، اما نویسنده با استفاده از جری و تطبیق، آن را به سرگذشت خود پیوند داده تا ضمن بیشتر کردن جنبه اغراق آمیز آن، گفته‌های خود را با این آیه قرآنی، برای خواننده ملموس تر کند؛ به نظر می‌رسد خواننده‌ای که کمتر با قرآن آشنا باشد، از ظاهر آیه تصور فرارسیدن قیامت را در ذهن خود مجسم می‌کند؛ همین مسئله نیز عمق بیشتری به بیان رنج‌های نویسنده می‌دهد و برداشت غلو آمیز ناشی از این دریافت، رنج‌های او را ملموس تر و بیان او را هنری تر ساخته است.

۴- شرح و توصیف: در این نوع از اعتراض، هدف از به کارگیری آن، شرح و توضیحی از موقعیت مورد نظر راوی است:

«... و هیئات، اندامی که به سال‌ها، قُرْحًا عَلٰی قُرْحٍ وَ جِرْحًا عَلٰی جِرْحٍ، آزرده باشی، به مرهم یک هفته کجا مندمل شود؟» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۲۷).

«دست استیلای روز عقد کواکب از هم فروریخت، گرداگرد خرگاه جهانگیر، إِحَاطَةً الدَّائِرَةَ بِنَقْطَةِ الْمَرْكَزِ، چنان فرو گرفته بودند، که نظر با همه حدت از آن سوی حلقه گذر نیافتی...» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۴۲).

«... و اتفاق خیر را خبر از من پرسیدند، بِجَاشٍ ثَبَّتِ وَ قَلْبٍ عَلٰی الْحَادِثَاتِ صُلْبٍ، پیش آمدم، و دست و پای از کار نبرده، آن دو شبکور را کوچه غلط دادم...» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۶۷)؛ مصادیق دیگر (ص ۱۴، ۲۱، ۲۲، ۲۶، ۲۷، ۳۲، ۴۳، ۵۱، ۵۲، ۵۴، ۶۵، ۶۹-۷۰، ۷۱، ۷۵، ۸۰، ۸۵، ۸۶، ۸۷، ۹۰-۹۱، ۹۲، ۹۳، ۹۵، ۹۶، ۹۷، ۱۰۲-۱۰۳، ۱۰۷-۱۰۸، ۱۱۹ و...).

در این قسمت سه شاهد آورده شده است. در شاهد اول، در صورت نبود جمله معترضه، خواننده چگونگی آزدن مؤلف را در طی سالیان به خوبی در نمی یافت. به نظر می رسد در شاهد دوم با آوردن تشبیهی اغراق آمیز به خوبی از عهده چگونگی محاصره خرگاه سلطان از سوی مغولان برآمده است. شاهد سوم مربوط به زمانی است که از شهر آمد فرار کرده و سواران در تعقیب او هستند؛ جمله معترضه در این قسمت بیانگر ثبات روحی مؤلف در رویارویی با آنان است که در صورت نبودن آن، باور فریفتن تعقیب کنندگان را برای خواننده دور از ذهن می کرد.

۵- بیان علت: در برخی از موارد، جایگاه جمله معترضه و هدف آن، بیان سبب و دلیلی است برای کار صورت گرفته یا موقعیت به وجود آمده، که راوی معمولاً آن را در پایان جمله می آورد:

«... و از شیوهی تحفظ که ستوران در ابقای نوع آن رعایت واجب شمرند، چندین هزار عاقل را غافل گردانید» وَ إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَ لَهُ وَ مَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَالٍ (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۱۷).

«... و زمام بسط و قبض، لیلقی قدرًا مقدورًا، و لیتقزی الله امرًا کان مفعولاً، بمخشی، نه مردی نه زنی داده ...» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۳۷).

مصادیق دیگر (ص ۶، ۹، ۱۰، ۱۳، ۳۹، ۷۲، ۷۵، ۷۸، ۸۳، ۸۶، ۸۷، ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۰۹-۱۱۰، ۱۱۷-۱۱۸ و ...)

از آنچه در کل متن کتاب از جمله از متن بالا برمی آید، یکی از باورهای مؤلف در باره نقش تقدیر در حمله مغول و پیامدهای آن است که به نظر می رسد محصول اندیشه کلامی نویسنده (اشعری) باشد و چه مستمسکی بهتر از جری و تطبیق آیه قرآنی بر این مطلب است که بتواند مخاطب را با او در این زمینه همفکر سازد.

۶- هشدار و آگاهی بخشی به مخاطب: برخی از حواشی و جملات معترضه، در جهت هشدار به مخاطب و تلنگری به اوست که در دل خود دربردارنده نوعی تعلیم و آگاهی بخشی نیز هست:

«غافل از آنکه به فضل ریزه مجرد پای بر فرق فرقدان نتوان نهاد، و بی همتی که ایوان کسری سپرد، کام از کام نهنگ برنتوان آورد،

أيا جاهداً في نيل ما نلت من علي رويدك، إني نلتها غير جاهدٍ

(زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۱۵)

مصادیق دیگر (ص ۳، ۵، ۱۰، ۱۱-۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۶، ۱۷، ۲۱، ۲۲، ۲۵، ۲۸، ۳۱، ۳۴، ۳۵، ۳۷، ۴۰، ۴۳، ۴۹، ۴۹-۵۰، ۵۵، ۵۸، ۷۳، ۷۷، ۹۷، ۱۰۰، ۱۱۷، ۱۲۳-۱۲۴ و ...).

مؤلف در این زمینه، نقش بخت را مطرح می‌کند و جمله معترضه (شعر عربی) نقش آگاهی بخشی را در جهت نفی فضل و برتری بخت و اقبال را به خوبی بازی می‌کند و از این جهت پیوند جمله معترضه با متن به خوبی برقرار شده است.

۷- کنایه زدن: گاهی اوقات در برخی از این حواشی، هدف راوی، نوعی کنایه زدن است:

«... و چون آفتاب روشن شده که تاتار خاکسار در این فرصت هر آینه از آب بگذرد، وصیت کرده بودم - ولا أمر للمعصی إلا مضیعاً - که او راه مازندران گیرد، که از گذر تاتار با جانبی است...» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۱۰).

«و اعتماد در آن شغل، که امانت از شرایط آن است، یعنی که به دزد می‌سپارم کالا، بر این بزرگ! نمود، و چنانکه گفته‌اند: «چون اسب نماند، برنهم زین به خری»، آن کار بر سیل عاریت بدین کم عیار باز گذاشت، و من لم یجد ماءً تیمم بالتراب» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۷۸)؛ مصادیق دیگر (ص ۱۱-۱۲، ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۲۵، ۳۸، ۴۷، ۷۰-۷۱، ۹۷، ۱۲۱-۱۲۲ و ...

جملات معترضه در اینجا نوعی تفسیر راوی از واقعه تاریخی است که در کارکردی کنایی آورده است؛ در صورت حذف آنها بقیه جملات، معنا و مفهوم فعلی خود را از دست می‌دهند و برداشت خواننده را دگرگون خواهند کرد؛ به عنوان نمونه، در جمله معترضه اول خواننده متوجه می‌شود که راوی تصمیمی از سر ناچاری گرفته و خطا از آب در آمده است یا در شاهد دوم اگر جمله معترضه «کالا به دزد سپردن» نمی‌آمد، واژه «بزرگ» در معنای حقیقی آن، درک می‌شد و معنی مجاز به علاقه تضاد از آن استنباط نمی‌شد. شاهد آخر هم پاسخی است برای سؤال مقدری مبنی بر توضیح عمل خود.

۸- **استوار کردن کلام:** در برخی از قسمت‌ها، راوی با آوردن جمله معترضه، علاوه بر نوعی تأکید و بزرگ‌نمایی خفیف، به نوعی تسدید و استوار ساختن کلام دست می‌زند: «... می‌راندم و صحرا از نیران تاتار در شب تار چون عکس دریا می‌دید، و از چهار سوی گفت و گوی و های و هوی ایشان می‌شنید، تا به مقصد رسید.

رحم الله الأبیورد حیث یقول:

فَخَضَّ عِمَارَ الرَّدَى، تَسَلَّمَ، وَثَبَ عَجَلًا لِفِرْضَةٍ عَرَضَتْ، فَالْحَزْمُ فِي الْعَجَلِ
 مَا لِلجَبَانِ - أَلَا إِنَّ اللَّهَ جَانِبُهُ - فَلَنْ الشَّجَاعَةَ مِرْقَاةً إِلَى الْأَجَلِ

(زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۲۴-۲۵)

مصادیق دیگر (ص ۲۱، ۲۵، ۲۸، ۳۴ و ...).

۹- **تعلیم مخاطب:** هدف راوی در برخی از قسمت‌های کتاب از آوردن جملات معترضه، تنها یادآوری و تعلیم نکته‌ای اخلاقی و ادبی به مخاطب است. او در این قسمت‌ها پس از روایت و بازگو کردن واقعه یا جریانی خاص، با نتیجه‌گیری‌ای اخلاقی از آن، چکیده آن را در قالب جمله‌ای مشهور و اخلاقی و اغلب در قالب مثل، به خواننده گوشزد می‌کند:

«... مذاق تجربه طعم وفاق و نفاق از هم بازشناخت، عندالشدايَة تعرف الاخوان» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۵).

«... خود به عرض ریزه‌ای که داشت - و لا در درُ الاعراض - از ری راه سمنان گرفت و تا بیابانک باخبرم که رسیده است...» (همان: ۱۰).

«و أُلوف محنت، صفوف قلب را، که بدو تمشیت کار توان کرد، بر این جمله - حاشا المولی - بر هم نشکسته،

إِذَا أَنْتَ أُعْطِيتَ السَّعَادَةَ لَمْ تُبَلِّ و إِنْ نَظَرْتَ شَزْرًا إِلَيْكَ الْقَبَائِلُ

(زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۱۱-۱۲)

مصادیق دیگر (ص ۶، ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۱۷، ۲۲، ۲۴-۲۵، ۲۸، ۳۱، ۴۹-۵۰، ۶۱، ۶۹، ۷۲-۷۳، ۸۱، ۹۱، ۹۷، ۱۰۷-۱۰۸ و ...).

۱۰- **تبرئه کردن:** منظور از این نوع حشو، جملاتی است که در طی آن‌ها، راوی خود یا دیگری را منزّه دانسته و از اشتباه میرا می‌دارد:

«و این معنی در خلال آن حلال‌زاده! أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ فِي السُّودِ مَنْ سَمِيَتْهُ كَافُوراً، در همه روم و شام چون کفر ابلیس و فسق لاقیس چنان مهجور شده است..» (همان: ۶۲).

«... چون هیچ نیافتند، بر اینکه، تقرباً إلی الله، با اسم تاتار و خوارزمی قربان‌کنند، اتفاق می‌کردند، تهدی من بعربیت که زبان ایشانست، أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ، بل فضل آفریدگار، جلّ ذکره، از آن ...» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۶۶)؛ مصادیق دیگر (ص ۶۶، ۸۵، ۱۱۶، ۱۲۰-۱۲۱ و ...).
واژه حلال‌زاده در اینجا مجاز به علاقه تضاد است، با وجود آن و دیگر اشارات متن، به نظر می‌رسد نبود جمله معترضه، باورپذیری متن را اندکی دشوار می‌کند و مؤلف را در مظان اتهام قرار می‌دهد که در باره صاحب آمد غلو می‌کند.

۱۱- **تأکید:** در این مورد از به کارگیری اعتراض؛ راوی از طریق جمله معترضه بر چیزی تأکید کرده و آن را به شکلی خاص و تخصیص شده درمی‌آورد:

«تا آخر کار مطاوعت، مِنْ قُرْطِ الْأُذُنِ، لازم گشت، و اگرچه خلاف عادت بود، و مدافعت سود نداشت، و لله الحمد، که موجب سعادت بود «عسی ان تکرهوا شیئاً و هو خیر لکم» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۳۱).

«و از حضرت بمواعیدی که از آن، کیسه استظهار برتوان دوخت، و بر آن، کمر عبودیت برتوان بست، موعود بوده، و از اقران و امثال، حاشا أن یکون له المثل فی سوء الخصال و قُبِحَ الْفِعَالِ، به قبول حضرت ممتاز گشته ...» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۵۹).

«... تهدی من بعربیت که زبان ایشانست، أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ، بل فضل آفریدگار، جلّ ذکره، از آن ورطه هائل و حادثه مشکل خلاصی می‌داد، و لله الحمد فی کل حال» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۶۶)؛ مصادیق دیگر (ص ۹۱، ۹۶، ۹۷، ۱۰۱ و ...).

۱۲- **ردّ و اثبات سخن:** در برخی از موارد، راوی پس از آنکه سخن را بازگو کرده، بلافاصله آن را پس گرفته و رد می‌کند و سخن دیگری را به اثبات رسانده و تأیید می‌کند: «... تیقظ و بیداری و تحفظ و هوشیاری من بنده، استغفرالله، بلکه عون و نگهداری باری، عز و علا، که پراننده هر بی پر و بال و نگهدارنده هر بی عم و خال است -

ومن لم یوق الله فهو ممزقٌ و من لم یعز الله فهو ذلیلٌ

ومن لم یرده الله فی الامر کله فلیس لمخلوق الیه سیل^۱ -

از دشمن کامی، حامی و حارس می شد...» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۱۳-۱۴).

«و جمعی خران خام کار در کار رفته، که عداوتی که چندین خزان و بهار بر او گذشته، و به فراوان لیل و نهار متأكد شده، به حدیث زنگ و رنگ و فسانه بی مغز و سنگ، بی هیچ اندیشه و درنگ، و کن یصلح العطار ما أفسد الدهر، به وداد اصلی و اتحاد کلی مبدل گرداند.» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۲۸)؛ مصادیق دیگر (ص ۵، ۱۳، ۱۶، ۲۸، ۲۹-۳۰، ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۳۸، ۵۵، ۶۳، ۶۶، ۱۰۲-۱۰۳، ۱۱۷، ۱۲۰، ۱۲۳ و ...).

۱۳- نتیجه گیری و جمع بندی سخن: در برخی از جملات حاشیه‌ای، راوی پس از پایان یافتن جمله، یا در ابتدای آن، عبارت و جمله‌ای را می آورد که اگرچه بودن آن ضروری نیست، اما هدف راوی از ذکر آن، بیان نتیجه و به نوعی جمع بندی و ذکر کلیات است:

«مع القصة بطولها، خواسته‌ام که از شکایت بخت افتان و خیزان، که هرگز کام مراد شیرین نکرد...» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۴).

«... و تأخیر و اهمال را که در کشف حال فرموده، جز تقصیر و اهمال، محمل‌های فراوان متصور وفا و حریت او در قضیه دیگران تو تجربه کرده‌ای، و کرم عهد با جانب اجانب دانسته، لعل له عذراً و انت تلوم» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۸).

«از آن روز باز، که به عراق وداع نجم الدین احمد سرهنگ، قرنه الله بسعادة و بلغة الإرادة، کرده‌ای، و روی به درگاه نهاده، و «تلك اذا كره خاسرة..» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۹).

«مع هذا کله، در هر دری از شحنگان قری و استواران ضیاع که بر او گذر افتاد، از خویشتن امیر باری و از ما جرمکاری ساخت» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۶۹)؛ مصادیق دیگر (ص ۱۳، ۱۴-۱۳، ۱۵، ۱۷، ۲۸، ۳۴، ۳۹، ۴۳، ۴۹، ۶۹، ۷۰، ۷۱، ۷۴، ۸۴، ۱۱۱، ۱۲۵ و ...).

۱۴- اظهار تعجب و شگفتی: در برخی از قسمت‌های کتاب، آنجا که راوی خواسته تا عمق و بزرگی چیزی را نشان دهد و مخاطبان را به شگفتی وادارد، از جملات معترضه برای بیان تعجب و شگفتی خود استفاده کرده است:

«بی قرار و مضطرب، بادل‌ی و چه دل، «و ما ادریک ماهیه نار حامیه» از خوف آنکه دیدار قوم با قیامت افتد، ملتهب...» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۳۴).

«و روباه خداع را بر شیران مصاع و دلیران قراع فرمان‌روایی و کارفرمایی اثبات کرده، و یا بُوسٍ أُسدٍ ذُلِّتٍ لِلتَّعَالِبِ، و بعد از آن بتثقیف نیزه و تیر و تحدید و محادث سنان و شمشیر مشغول شده ..» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۳۷).

«و اصحاب سلطان که خسروان اطراف بشوافع مباسطت ایشان طلب کردند، بتغاییر احداث زمان، و لله هذا الدهر کیف ترذدأ، مقصد هر خس شده...» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۶۸-۶۹).

«و تن را جامه‌ای که بی آن بر چنان سرد سیر بنتوان گذشت، نمانده، و نزلی چون عقبه‌ی پرگری «و ما أدریکَ مَالِ الْعَبَةِ» در پیش...» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۱۰۵-۱۰۶)؛ مصادیق دیگر (ص ۱۱، ۱۳-۱۴، ۲۱، ۲۶، ۳۲، ۳۸، ۴۱، ۱۰۹-۱۱۰ و ...).

۱۵- به کارگیری أمثال برای معادل‌سازی و تأکید بیشتر: هدف راوی از آوردن برخی از حاشیه‌ها، قرار دادن معادل عربی قسمت‌هایی از جملات فارسی است؛ گویی در این قسمت‌ها راوی به قصد فضل‌فروشی و افتخار به عربی‌دانی، پس از ذکر جملات فارسی، معادل عربی آن‌ها را در قالب جملات معترضه‌ای پس از آن‌ها ذکر کرده‌است: «شجره شمشیر که بهشت در سایه‌ی اوست، که الجنة تحت ظلال السیوف، چون درخت دوزخیان سر بر آورده «طلُعها كأنه رُوسُ الشیاطین..» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۱).

«... طالب علم‌یست سودا بر سر زده، تا تن دو نیم نکند، ذوفنون نشود، «لم تکنوا بالغیه إلا بشق الأنفس»، در فصاحت حریریست و اصلش قصب ...» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۳).

«... و خردمند از زمینی که در او تخم خر زهره ریخت، نیشکر درودن چشم ندارد، مَن یزرع الشوک لا یحصدُ به عنباً، هر چند سلاطین ...» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۲۸)؛ مصادیق دیگر (ص ۴-۵، ۶-۸، ۱۵، ۳۰، ۳۲، ۳۸، ۵۵، ۶۹-۷۰، ۷۷، ۸۴، ۹۵، ۹۶ و ...).

۱۶- استبعاد: راوی در برخی از حواشی، به دنبال نشان‌دادن نوعی استبعاد و محال بودن امری غیر ممکن است:

«و بالجمله از مدت مفارقت تا امروز، چهار سال و چیز یست که دیده بر راه مانده‌است، و از صادر و وارد- و این من المشتاق عنقاء مُغرب؟! چه، با چندین مسافت و چندین آفت جز باد کدامین پای‌ور سفر کند؟! و کدامین دلاور خطر نماید؟! - ترسان ترسان و پرسان پرسان احوال او بوده‌ام ...» (همان: ۱۰-۱۱).

«پروانه‌ی اعلیٰ بتباعت و نیابت هر حاسد و معاند- و چه می‌گوییم؟! و أَيْنَ الْغُرَابِ وَ هُوِيُ الْعُقَابِ و ما لِبُغَاثِ الطُّيُورِ وَ ضَوَارِي الصُّقُورِ!- بیرون آمد...» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۱۶)؛ مصابیح دیگر (ص ۱۵، ۲۹-۳۰، ۳۴، ۷۰-۷۱، ۷۷، ۸۸، ۱۰۸، ۱۰۹ و ...).

۱۷- تشبیه و همانندسازی: در برخی از حواشی، هدف از جمله معترضه، نوعی ایجاد تشبیه و همانندسازی یا به عبارت بهتر، نوعی ایجاد تساوی در حالات و وضعیت‌هاست که در خود نوعی بزرگنمایی را هم داراست:

«... اما چکنم که ایام مصابرت در درازگویی از روز محشر زاده و اعوام مهاجرت هم، بالای ساق قیامت افتاده، «و ان یوماً عند ربک کألف سنه مما تعدون» مطایای ایام و لیالی، سواد عمر را بسیر متوالی درنوردیده...» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۶).

«... و باستعانت عمرو و زید، و تقدیم انواع حيله و کید، قرار منصب کتابت در غیبت میان او و بنده «لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَيْنِ» داد...» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۱۴).

«امروز اسوه‌امثالها، بدان شهر و حوالی آن، نه مجتاز را سایه‌ایست که یک لحظه در او آرام گیرد، و نه مقیم را همسایه‌ای، که با او سرگذشت حوادث گوید،

مدارس آیاتِ خلتِ من تلاوةً و منزل عزِ مُقْفَرِ العَرَصاتِ»

(زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۲۶)

مصادیق دیگر (۴-۵، ۷، ۸، ۱۰، ۱۳، ۱۶، ۲۱، ۲۸، ۲۸-۲۹، ۳۰، ۳۲، ۳۳، ۳۵، ۳۷، ۴۲، ۴۳، ۵۲، ۵۸، ۵۹، ۶۶، ۶۹، ۸۴، ۸۶، ۹۵، ۹۷ و ...).

۱۸- جلب توجه مخاطب: در قسمت‌هایی از روایت، راوی در قالب بعضی از جملات معترضه با مخاطب قراردادن خود یا خواننده و به چالش کشیدن برخی از موضوعات، توجه مخاطب را به مسئله و بحران موجود بیشتر جلب می‌کند:

«... و اما احوال من بنده بعد از مفارقت از او، فأصغ إليها ان فیها عجائب...» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۱۱)؛ مصادیق دیگر (ص ۹، ۱۴، ۱۵، ۲۱، ۳۴، ۷۷، ۱۰۱، ۱۰۲ و ...).

۱۹- تهدید: راوی در قسمت‌هایی از روایت، آنجایی که قصد ترساندن مخاطب و تشبیه او را دارد، بعد از شرح وقایع و پیشامدها، با آوردن سخنی حکیمانه و یا آیه‌ای قرآنی، مخاطب را می‌ترساند و انذار می‌دهد:

«... و دندان گرج به اسنان سنان از آن کند گردانیده، و سخط آفریدگار « کذلک نُؤَلِّی بعضَ الظالمینَ بعضاً بما كانوا یکسبونَ » بلشکر گاه تاتار، دمار از آن رباع و دیار بر آورد.

وَجْرَمَ جَرَّةً سَفْهَاءَ قَوْمٍ فَحَلَّ بِغَيْرِ جَارِمِهِ الْعَذَابُ

(زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۲۵)

«و آن گورخران خر طبع را گور سوی مرابض آساد می دواند، عما قریب لقمه‌ی عقاب خواهند بود، و تانه بس دیر، لهنه کلاب و نجعه ذئاب خواهند شد، سَیْرِیهِمُ اللَّهُ أَمَا كُنْهِمُ فِی الْجَحِیمِ، اِنَّ الْفَضْلَ یَبْدُ لِلَّهِ یُوتِیهِ مِنْ یَشَاءُ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِیمِ» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۳۴)؛ مصادیق دیگر (۴۹-۵۰، ۷۴، ۹۷، ۱۱۴، ۱۲۰، ۱۲۳-۱۲۴ و...).

۲۰- تمنا و آرزو: در برخی از موارد، راوی پس از آن که واقعیت را بازگو می کند بلافاصله، آرزو و تمنای خود را که چیزی بر خلاف واقعیت است در قالب جمله معترضه می آورد. او از این طریق به نوعی درد دل با مخاطب می پردازد:

«و آن قربت ریزه‌ای که یافتیم - و یا لیت نیافتیم، و لو عَقَلَ الْفَرَّاشُ لَمَا عَاشَ إِلَى ضَوْءِ نَارٍ، وَلَا تَهَافَّتْ فِی مَصْرَعٍ بَوَارٍ - بخیال فاسد تصور کرده ...» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۱۳)؛ مصادیق دیگر (ص ۱۲۰ و...).

۲۱- نفرین: یکی از اهداف مهم راوی از به کارگیری برخی از جملات معترضه، بیان احساسات شخصی خود در مورد برخی افراد و شخصیت‌های خاص است. راوی در برخی از قسمت‌های روایت، قادر به پنهان کردن نفرت و انزجار خود از برخی سوژه‌های مورد روایت نیست؛ بر همین اساس او در این قسمت‌ها، احساس خود را در قالب نفرین بیان می کند:

«اولاً هادم لذات و مخیب آمال، خروج لشکر تاتار، أَطْبَقَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الْبَوَارِ، که با وجود ایشان تمنی آسایش آنجا که عقل است، عقل نیست ...» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۱۲).
«صاحب آمد، سُدَّتْ دُونَهُ أَبْوَابُ السَّعَادَةِ، چون دانسته بود، که خویشان بیرون انداخته‌ام» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۶۷)؛ مصادیق دیگر (ص ۱۰۴).

۲۲- دعا: نوع دیگری از حاشیه‌های متن، مربوط به احساسات خوب راوی نسبت به برخی سوژه‌ها و شخصیت‌هاست. در این قسمت‌ها، راوی با آرزوهای خوب برای

شخصیت‌های محبوب و مورد علاقه‌اش، نوعی دید و نگاه خوش بینانه در مورد آن‌ها در ذهن مخاطب ایجاد می‌کند:

«دوم عداوت و بوالعجبی وزیر، رحمه الله، که با چندین سوابق و لواحق جان سپاری که در هوی و ولای او نموده بودم...» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۱۲-۱۳).

مصادیق دیگر (ص ۸، ۹، ۱۱-۱۲، ۵۲، ۶۷، ۷۰، ۷۰-۷۱، ۷۷، ۹۶، ۱۱۵، ۱۱۶ و ...).

دعا به ویژه دعای آمرزش برای درگذشتگان، جزو سنن اسلامی است، اما از طرفی بیانگر دیدگاه راوی در باره شخص در گذشته و عملکرد او از نظر راوی نیز هست که در اینجا دعا با توجه به سیاق کلام بیشتر در مقام ترحم و در معنی داشتن بارگناهان است؛ البته می‌تواند گذشت راوی را نیز در حق او و در نتیجه کشیدن بزرگی خود را هم به رخ خواننده برساند.

۲۳- ستایش و بزرگداشت: احساسات خوب راوی نسبت به برخی از شخصیت‌های مورد احترام او، تنها به جملات دعایی ختم نمی‌شود. او در بسیاری از قسمت‌های کتاب، ضمن روایت و شرح و توصیف، آنجا که به برخی شخصیت‌ها یا موقعیت‌ها می‌رسد به شکل‌های مختلف به نوعی مدح و ستایش و بزرگداشت از آن‌ها می‌پردازد، در واقع این نوع از حاشیه‌ها را راوی تنها برای ستایش و بزرگداشت به کار برده‌است:

«... افسوس که بنامردی و ناجوانمردی سوز و باروی ملت و سوار میدان سلطنت، بانی اساس جهانبانی و مضحک ثغور مسلمانی، که از نهیب او زهره در دل خاکساران آتشی آب می‌شد، بیاد بردادند.

هرگز درنگ او به زمینی دو شب نبود تا او قرار کرد جهان بیقرار شد

فتی مات بینش الضرب و الطعن میتة تقوم مقام النصر، إذ فاته النصر»

(زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۴۵-۴۶)

مصادیق دیگر (ص ۸، ۱۳-۱۴، ۲۴-۲۵، ۲۸-۲۹، ۵۳، ۶۶، ۶۸، ۷۱، ۸۱، ۹۱، ۹۴، ۱۱۴-۱۱۵، ۱۱۶ و ...).

۲۴- تویخ و نکوهش: بر خلاف ستایش و بزرگداشت، برخی دیگر از حاشیه‌ها را راوی در جهت مذمت و نکوهش به کار گرفته است. در این قسمت‌ها راوی احساسات بد

خود را نسبت به برخی شخصیت‌ها و حالت‌ها با جملاتی که بار معنایی منفی آن‌ها از نفرین کمتر است، بازگو می‌کند:

«... و با آنکه از هول حادثه متوقع دم، که عبارت از نفَس است، در مجاری حلق فرومرده بود، بل دم، که اصل حیات و ماده نفس است، در مجاری عروق فسرده، رعایت ناموس - و چه جای آن بود؟! لیس التَّكْحُلُ فِي الْعَيْنَيْنِ كَالْكُحْلِ - فرو نمی‌گذاشتم..» (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۳۳). مصادیق دیگر (ص ۸، ۱۲-۱۳، ۱۷، ۳۹، ۴۷، ۴۹، ۴۹-۵۰، ۵۲، ۵۹، ۶۱، ۶۵، ۶۷، ۸۵، ۹۳ و...).

۲-۳- تجزیه و تحلیل

نفثة المصدور کتاب ادبی - تاریخی عصر مغول است که به نثر فنی نگاشته شده است. صرف نظر از بسامد بالای واژگان عربی آن، مؤلف از ۱۱۵ مثل و حکمت، حدیث و جملات عربی، ۹۲ آیه قرآنی، ۸۴ بیت عربی و ۲۸ مصراع از ۳۱ شاعر عرب استفاده کرده است؛ در حالی که تنها از ۶ مثل فارسی، ۵۹ بیت و ۴۵ مصراع از ۱۳ شاعر فارسی زبان استفاده کرده است که این مسئله بیانگر آشنایی بیشتر او با زبان و فرهنگ عربی است. بیشتر این موارد به صورت جمله معترضه است و در متن «شعر با نثر چنان در هم آمیخته که نثر، لفظاً و معنأً بدان نیازمند است» (یزدگردی، ۱۳۸۱: نوزده).

استفان تولیمن براین باور است که ساختارهای استدلالی که بر پایه‌ای جز منطق رسمی برپاشده باشد، بر سه رکن اصلی استوار است: ۱- ادعا (Claim) ۲- پشتیبان (Support/Data) ۳- زمینه یا زیر بنای فکری (Warrant) (به نقل از عبداللهی و عمل صالح، ۱۳۹۱: ۱۵۴). به نظر می‌رسد زیدری از جملات معترضه به عنوان پشتیبان سخنان خود استفاده کرده است و خواسته از دو پایگاه دینی و فرهنگی به منظور اثبات سخنان خود همراهی خوانندگان از طریق این جملات استفاده کند؛ آیات و احادیث در حوزه دینی و امثال و حکم و سروده های شاعران که اغلب حکم مثل سایر یافته‌اند، در حوزه فرهنگی قرار می‌گیرند؛ زیرا مسلمانان، آیات قرآنی و به تبع آن متون مستند به آن را بدون چون و چرا می‌پذیرند. «ضرب المثل‌ها [نیز] حکم پشتیبان‌های از پیش ساخته شده‌ای را دارند که در زبان مردم مختلف می‌چرخند و نکته‌های حکمی و تعلیمی بسیاری در بطن خود دارند و

بیشترین کاربرد آن، تأیید معنی کلام و مطلب منظور گوینده است» (اسکویی، ۱۳۹۴: ۱۶)، بهترین نمونه آن کارکرد شماره ۱۵ است. استفاده از ۲۴ کارکرد جهت جملات معترضه عربی، بیانگر بطلان نظر دستور نویسان و بلاغیون مبنی بر زائد بودن آن در کلام است؛ به نظر می‌رسد حذف جملات معترضه در بسیاری از موارد به دریافت بهتر متن اصلی لطمه می‌زند؛ به عنوان نمونه، در کارکرد شماره ۲، دو بیت عربی به عنوان جمله معترضه آورده شده است؛ بیت اول در تأکید مطالب نثر مؤلف است که به صورت دو پرسش تأکیدی مطرح شده است، اما بیت دوم گویی پاسخی به یک سؤال مقدر است که بیرون آوردن خواننده از حالت تعلیق و پیوند او را با مونولوگ راوی میسر می‌سازد. در برخی دیگر از موارد مانند شماره‌های ۲۰، ۲۳، ۲۲، ۲۱ و ۲۴ نویسنده - راوی دیدگاه خود را در قالب جمله معترضه بیان می‌کند و همین مسئله او را از یک راوی بی‌طرف به یک راوی مداخله‌گر تبدیل کرده است. این موارد در مقایسه با دیگر قسمت‌ها کمتر است، اما بیشتر در هنگامی رخ می‌دهد که بعد تاریخی کتاب پررنگ تر می‌شود و جملات معترضه ظرفیت تفسیر، تبیین و بیان دیدگاه‌های راوی را در باره رخدادها و شخصیت‌های تاریخی برای او فراهم می‌کنند. بسامد بیشتر کارکردهای شماره ۳، ۴ و ۱۷ از این راه قابل تفسیر است. کارکردهایی مانند تأکید، تمنا و نفرین کمترین بسامد را دارند؛ زیرا تأکید، خاص کلامی است که باورپذیر کردن آن برای افراد دشوار باشد، درحالی که حمله مغول و پیامدهای آن، برای همه مردم ایران در آن عصر امری مبرهن بود. درباره کاهش بسامد کارکردهای تمنا (شماره ۲۰) و نفرین (شماره ۲۱) نیز به نظر می‌رسد که شرایط اجتماعی آن روز جایی برای تحقق آرزوها باقی نگذاشته بود و نفرین نیز جز بیان دیدگاه راوی در باره نفرین شدگان و شاید کمی کاهش رنج‌های او مشکلی را حل نمی‌کرد.

۳- نتیجه‌گیری

جملات معترضه در *نفته‌المصدر*، خلاف تصور معمول تنها به جملات دعایی و بدل محدود نمی‌شود، بلکه به انواع حواشی و توضیحات فرامتنی‌ای اطلاق می‌شود که توسط راوی، به شکل اپیزودهای کوتاه، در جریان اصلی روایت وقفه ایجاد کرده، در مورد قسمت‌های پیشین به خواننده توضیح می‌دهند. این حواشی با بسامدی بالا در ۲۰۰ قسمت از

این اثر به کاررفته و حدود ۳۰۰ جمله عربی و فارسی را به خود اختصاص داده‌اند. این نوع جملات در قالب اشکال مختلفی چون تعبیر، جمله‌واره، انواع جمله، شعر، عبارات فارسی و عربی و آیه، در آغاز و پایان کلام و اثنای جملات آمده‌اند. این جملات با این بسامد بالا در نفثه‌المصدر علاوه بر آنکه موجب برقراری کانال‌های ارتباطی بیشتری با مخاطب شده‌اند، در خدمت پیشبرد ۲۴ کارکرد مهم هستند.

مهم‌ترین کارکردهای به کارگیری این نوع جملات در این اثر، مواردی چون: اغراق و بزرگ‌نمایی، شرح و توصیف، هشدار و آگاهی‌دادن، کنایه‌زدن، استوارداشتن سخن، تعلیم مخاطب، تیرئه کردن خود یا دیگران، تخصیص، استعطاق یا برانگیختن عاطفه مخاطب، جمع‌بندی و نتیجه‌گیری، رد و اثبات نظر خود یا دیگران، اظهار تعجب و شگفتی، معادل‌سازی، تشبیه و همانندسازی، بیان دلیل، جلب توجه مخاطب، تهدید، تمنا، نفرین، دعا، ستایش و بزرگداشت، مذمت و نکوهش و تأکید است.

راوی در قسمت‌هایی از نفثه‌المصدر که قصد برقراری ارتباط با مخاطب، بیان احساسات شخصی و تصویرسازی صحنه‌ها و حالت‌ها را برای مخاطب داشته از این جملات به میزان زیادی استفاده کرده و آنجایی که تنها به ارائه وقایع تاریخی و ارجاعی پرداخته، میزان به کارگیری این نوع جملات را پایین آورده است. اطلاعاتی که راوی در قالب این جملات به مخاطب می‌دهد از متن اصلی، بیشتر و مهم‌تر است و به همین علت این جملات اگر چه به ظاهر قابل حذف‌اند، اما حذف آن‌ها در معنای متن اختلال ایجاد می‌کند.

یادداشتها

۱- بسامد جملات معترضه و شماره صفحات مربوط به آنها در متن این مقاله مربوط به همه جملات معترضه عربی و فارسی نفثه‌المصدر است.

فهرست منابع

الف) کتاب‌ها

۱. ابن هشام، الأنصاری. (۱۳۶۶ش). **معنی اللیب**. قم: مکتبه القم.
۲. ابوالقاسمی، محسن. (۱۳۷۵). **دستور تاریخی زبان فارسی**. چاپ اول، تهران: سمت.
۳. امین، مصطفی و علی الجارم. (۱۳۸۱). **البلاغه الواضحه**. ترجمه محمد علی خالدیان. تهران: احسان.
۴. انوری، حسن و احمدی گیوی، حسن. (۱۳۷۰). **دستور زبان فارسی**. چاپ ششم. تهران: انتشارات فاطمی.
۵. بهزادی اندوهجردی، حسین. (۱۳۷۵). **بدیع: فنون و آرایش‌های ادبی**. تهران: انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی.
۶. تاج الحلاوی، علی بن محمد. (۱۳۴۱). **دقایق الشعر**. به تصحیح و حواشی سید محمد کاظم امام. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۷. تجلیل، جلیل. (۱۳۸۵). **معانی و بیان**. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
۸. تقوی، سید نصر الله. (۱۳۶۳). **هنگام گفتار: در فن معانی و بیان و بدیع فارسی**. اصفهان: فرهنگ‌سرای اصفهان.
۹. رادویانی، محمد بن عمر. (۱۳۳۹). **ترجمان البلاغه**. با مقدمه و ذیل و حواشی و ترجمه علی قویم. تهران: چاپخانه فردین.
۱۰. رازی، شمس الدین محمد بن قیس. (۱۳۶۰). **المعجم فی معاییر اشعار العجم**. تصحیح محمد قزوینی و مدرس رضوی. تهران: انتشارات زوار.
۱۱. رجائی، محمد خلیل. (۱۳۵۹). **معالم البلاغه**. شیراز: انتشارات دانشگاه شیراز.
۱۲. زرکشی، بدرالدین محمد بن عبدالله. (۱۹۸۸). **البرهان فی علوم القرآن**. بیروت: دارالکتب العلمیه.
۱۳. زیدری نسوی، محمد. (۱۳۸۱). **نفثة المصدور**. تصحیح و توضیح امیر حسن یزدگردی. تهران: انتشارات توس.
۱۴. سلطانی گرد فرامرزی، علی. (۱۳۶۸). **از کلمه تا کلام**. چاپ چهارم. ناشر: مؤلف.
۱۵. شریعت، محمد جواد. (۱۳۶۷). **دستور زبان فارسی**. چاپ سوم. تهران: انتشارات اساطیر.
۱۶. شمیس، سیروس. (۱۳۸۳). **نگاهی تازه به بدیع**. تهران: انتشارات فردوس.
۱۷. شیرازی، احمد امین. (۱۳۶۶). **آیین بلاغت**. ناشر: مؤلف.

۱۸. صفا، ذبیح الله. (۱۳۶۶). **آیین سخن: مختصری در معانی و بیان فارسی**. تهران: انتشارات ققنوس.
۱۹. علوی مقدم، محمد و اشرف زاده، رضا. (۱۳۷۹). **معانی و بیان**. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها.
۲۰. فشارکی، محمد. (۱۳۷۹). **نقد بدیع**. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهی.
۲۱. کزازی، میر جلال الدین. (۱۳۸۳). **زیباشناسی سخن پارسی: معانی**. تهران: نشر مرکز.
۲۲. مازندرانی، محمد هادی بن محمد صالح. (۱۳۷۵). **انوار البلاغه**. به کوشش محمد علی غلامی نژاد، تهران: نشر قبله.
۲۳. واعظ کاشفی سبزواری، کمال الدین حسین. (۱۳۶۹). **بدایع الافکار فی صنایع الاشعار**. جلال الدین کزازی، تهران: نشر مرکز.
۲۴. الهاشمی، احمد. (۱۳۸۸). **جواهر البلاغه**. قم: اسماعیلیان.
۲۵. همایی، جلال الدین. (۱۳۶۷). **فنون بلاغت و صناعات ادبی**. تهران: نشر هما.

ب) مقاله‌ها

۱. اسفندیاری، محمد. (۱۳۷۴). «حشو قبیح». **آینه پژوهش**. ۶ (۱) (شماره پایی ۳۱). صص ۵-۳۱.
۲. اسکویی، نرگس. (۱۳۹۴). «تأثیر فرهنگ عامه بر شعر رسمی». **فصلنامه علمی-پژوهشی پژوهش‌های زبان و ادبیات فارسی**. شماره سی و نهم. صفحات ۱-۲۲.
۳. دانشگر، محمد. (۱۳۸۳). «حشو در نوشته‌های امروز». **فصلنامه پژوهش‌های ادبی**. شماره ۳. صص ۸۳-۱۱.
۴. عبداللهی، منیژه و عمل صالح، احیاء. (۱۳۹۱). «بررسی ساختار استدلال در سه متن دوره قاجار». **بوستان ادب دانشگاه شیراز**. پایی ۱۲. صفحات ۱۵۱-۱۷۴.
۵. کرد، رسول. (۱۳۸۱). «حشو در ادب فارسی». **رشد و آموزش زبان و ادب فارسی**. دوره ۲۳. شماره ۴. صص ۳۴-۳۷.
۶. ممتحن، مهدی. (۱۳۸۷). «جمله معترضه و تأثیر بلاغی آن در قرآن». **پژوهش‌نامه قرآن و حدیث**. شماره پنجم. صص ۵۹-۷۲.